

ПРАВО НА СВОБОДУ ЛІТЕРАТУРНОЇ, ХУДОЖНЬОЇ, НАУКОВОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

Щербина Б.С.,

кандидат юридичних наук

асистент кафедри цивільного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5388-7600>

e-mail: bohdanshcherbyna@knu.ua

Щербина Б. С. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань, пов'язаних із змістом права на свободу творчості. Проаналізовано відповідні законодавчі положення та позиції, висловлені у науковій літературі.

Обґрунтовано, що право на свободу творчості має цивілістичну природу, однак відповідна норма Конституції України надає цьому праву фундаментального значення. Встановлено, що право на свободу творчості належить до групи особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне буття, натомість загальне право на свободу – це право, яке забезпечує природне існування людини. Доведено, що право на свободу творчості виникає в людини в силу її народження і не потребує вчинення окремих дій, пов'язаних із набуттям цього права в порядку та на умовах, визначених законом. Встановлено, що право на свободу творчості первісно позбавлено економічного змісту, як і будь-яке інше особисте немайнове право, оскільки право творити не прив'язується до майнового стану особи. Доведено, що у результаті здійснення права на свободу творчості має місце створення неповторного та оригінального результату, який може належати до різних видів творчості. Встановлено, що закон розмежував кілька видів творчості, серед яких є літературна та художня творчість, результати якої охороняються авторським правом, та наукова і технічна творчість, при цьому наукова творчість може охоронятися або самостійно як окремий вид творчості, або у поєднанні з технічною творчістю. Доведено, що творчість можна умовно розподілити на два основних види: духовна і науково-технічна творчість. Обґрунтовано, що розвиток науково-технічної творчості зумовлює науково-технічний прогрес, який є невід'ємною частиною розвитку сучасного суспільства. Встановлено, що фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості, і це право не підлягає цензурі, водночас допускається критика результатів творчої діяльності.

Ключові слова: творчість, право, свобода, інтелектуальна власність, межі здійснення, людина, творець.

Shcherbyna B. The right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity.

The article is devoted to current issues related to the content of the right to freedom of creativity. Relevant legislative provisions and positions expressed in the scientific literature are analyzed.

It is substantiated that the right to freedom of creativity has a civil nature, but the relevant provision of the Constitution of Ukraine gives this right a fundamental meaning. It is established that the right to freedom of creativity belongs to the group of personal inalienable rights that ensure social existence, while the universal right to freedom is a right that ensures the natural existence of man. It is proved that the right to freedom of creativity arises in a person by virtue of his birth and does not require certain actions related to the acquisition of this right in the manner and under the conditions prescribed by law. It has been established that the right to freedom of

creativity is initially deprived of economic meaning, as well as any other personal non-property right, because the right to create is not tied to the property status of the person. It is proved that as a result of exercising the right to freedom of creativity there is a unique and original result, which can belong to different types of creativity. It was established that the law distinguished between several types of creativity, including literary and artistic creativity, the results of which are protected by copyright, and scientific and technical creativity, while scientific creativity can be protected either as a separate artwork or in combination with technical creativity. It is proved that creativity can be divided into two main types: spiritual and scientific and technical creativity. It is substantiated that the development of scientific and technical creativity determines scientific and technological progress, which is an integral part of the development of modern society. It is established that an individual has the right to freely choose the spheres, content and forms (methods, techniques) of creativity, and this right is not subject to censorship, at the same time criticism of the results of creative activity is allowed.

Key words: creativity, right to, freedom, intellectual property, limits of realization, human, creator.

Постановка проблеми. Людині притаманно творити. Творити в широкому розумінні цього слова. Право творити щось нове є важливим особистим немайновим правом. Законодавець підкреслює, що кожному гарантовано право на свободу творчості. Більше того, норма такого змісту міститься у Конституції України, і це, гарантоване Конституцією України, право, не може бути обмежено. Безумовно, право на свободу творчості концептуально має цивілістичну природу. Однак відповідна норма Конституції України надає цьому праву фундаментального значення, яке має гарантії його здійснення, що закріплені в основному законі держави.

Право на свободу творчості знаходить свою конкретизацію в нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), а також у спеціальних законодавчих актах, які врегульовують окремі аспекти здійснення і захисту різних прав інтелектуальної власності.

Норми ЦК України мають фундаментальне значення для цивільного права, оскільки ЦК України є основним актом цивільного законодавства. Норми інших законів, які регламентують окремі аспекти здійснення права на свободу творчості, не повинні суперечити ЦК України. Водночас ЦК України лише в загальних рисах окреслює зміст права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 309). Такий підхід навряд чи можна вважати виправданим, оскільки загальні положення про свободу творчості повинні більш ґрунтовно визначати засади здійснення цього права.

Стан дослідження. Проблематика, пов'язана із свободою літературної, художньої, наукової та технічної творчості, досліджувалася багатьма науковцями, серед яких Кохановська О.В. [1], Опольська Н.М. [2], Підпригора О.А. [3], Ромовська З.В. [4] та інші. Водночас ці дослідження не охоплюють усіх проблемних аспектів здійснення та захисту права на свободу творчості, що свідчить про актуальність даного наукового дослідження.

Цілями цієї статті є дослідження та аналіз змісту права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, виявлення прогалин правового регулювання та напрацювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчих положень щодо здійснення та захисту цього права.

Виклад основного матеріалу. Одним з особистих немайнових прав людини є право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Це право передбачене як особисте немайнове у ч. 1 ст. 270 та ст. 309 ЦК України. Воно належить до групи особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне буття, тобто визначають певні соціальні можливості, необхідні для існування та розвитку у відповідному суспільстві. Відтак цьому праву притаманні ознаки особистих немайнових прав загалом, до яких зокрема слід віднести: належність саме фізичній особі від народження, відсутність економічного змісту, від цього права не можна відмовитися і особа не може бути позбавлена цього права; довічне володіння цим правом.

Кузнецова Н.С. та Довгерт А.С. слушно підкреслюють, що створення та використання результату творчої діяльності суттєво зросло в останні десятиліття, тому зросла і роль духовного виробництва порівняно з матеріальним [5, с. 62]. Справді держава, пропагуючи європейські цінності та адаптуючи вітчизняне законодавство (в тому числі і цивільне) до стандартів ЄС, прагне забезпечити кожному можливість реалізації себе у різних сферах суспільного життя. Відтак кількість випадків створення об'єктів творчої діяльності та їх використання зростає суттєво, особливо з урахуванням цифровізації суспільства, що значно спрощує можливості щодо реалізації права на свободу творчості.

Безумовно, право на свободу творчості належить саме фізичній особі, оскільки саме фізична особа здатна творити. Підпригора О.А. відзначав, що творчість притаманна людині, оскільки передбачає

творця — суб'єкт творчої діяльності, яким може бути тільки людина [3, с. 4]. Тому і автором як суб'єктом авторського права, і винахідником, автором корисної моделі чи промислового зразка є завжди людина, тобто фізична особа. Наприклад, винахідник – це людина, інтелектуальною, творчою діяльністю якої створено винахід, корисну модель (ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Автор промислового зразка – це людина, творчою працею якої створено промисловий зразок. Винахід, корисна модель, промисловий зразок трактуються законодавцем як результат інтелектуальної, творчої діяльності саме людини.

В авторському праві також автором є саме фізична особа (людина), яка своєю творчою працею створила певний твір. Здатність творити не притаманна юридичній особі як суб'єкту штучному, який створений законом як певна фікція, як організаційно-правова форма здійснення певної, зокрема, господарської діяльності. Штучний інтелект також може претендувати на статус суб'єкта, який може здійснювати право на свободу творчості, однак це дуже дискусійне питання, яке може бути предметом окремого наукового дослідження. Штучний інтелект традиційно станом на сьогодні не визначається суб'єктом права у жодній країні світу. Відтак його правосуб'єктність є доволі спірним питанням.

Право на свободу творчості первісно позбавлено економічного змісту, як і будь-яке інше особисте немайнове право. Право творити не прив'язується до майнового стану особи. Однак станом на сьогодні право створити певний об'єкт інтелектуальної власності може бути залежне від економічних можливостей творця. Наприклад, для створення творів дизайну слід володіти на певній правовій основі засобами комп'ютерної техніки, відповідним програмним забезпеченням, слід набути навички створення відповідних творів. Іншим прикладом може бути створення фотографічного твору, якість якого може залежати від виду фотоапарату, смартфона чи іншого пристрою, оскільки більш якісна камера забезпечить створення твору кращої якості. Відповідно фінансові можливості власника фотоапарату, іншого подібного пристрою впливають на якість фотографії як об'єкту авторського права. Але, звичайно, ці економічні можливості не позбавляють особу права творити у той спосіб, який може собі дозволити ця людина.

Право на свободу творчості виникає у людини з народження, і особа володіє ним до смерті, від цього права не можна відмовитися, і «вилучити» це право у особи також неможливо.

Як відзначає Опольська Н.М., теоретичним підґрунтям права на свободу творчості є вчення про природні права людини, які надаються людині в силу факту її народження і належать їй незалежно від закріплення в законодавстві, тому генезис права на свободу творчості має багатовікову історію [6, с. 11]. У ст. 31 ЦК України зазначено, що навіть малолітня особа може здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Тобто навіть дитина здатна творити і здійснювати вказане право. Безумовно, реалізація права на свободу творчості не завжди може призвести до створення об'єкту права інтелектуальної власності, зокрема, йдеться про певний твір (художній, літературний тощо). Оскільки для виникнення авторського права на певний об'єкт, необхідним є наявність творчого характеру, адже однією з ознак твору є оригінальність (творчий характер), без якої авторське право не виникне.

Конституція України також містить положення про свободу творчості. Так, відповідно до ст. 54 Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом, а держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Як відзначає Кохановська О.В., ця стаття перекликається із змістом ст.41 Конституції України, у якій йдеться про те, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ці статті є конституційними гарантіями для творців інтелектуальної власності, та є суттєвою підтримкою їхньої творчої діяльності, що своєю чергою сприяє збагаченню інформаційної складової суспільного розвитку [1, с. 23]. Безумовно, наявність відповідних норм у Конституції України додатково підкреслює важливість інтелектуальної власності загалом і право на свободу творчості зокрема.

Ромовська З.В. також відзначає, що право на свободу творчості пов'язане з правом на вільне вираження поглядів, оскільки творчість нерідко і є саме способом вираження поглядів особи. А саме право творити вона трактує як право створювати щось нове: нове за змістом і (або) за формою, спо-

собом, стилем викладу, і оскільки кожна людина – індивідуальна, то й результат її творчості – такий же унікальний, неповторний [4, с. 30]. Творчість справді багатогранна, кожна людина здатна творити по своєму, що зумовлює створення нових об'єктів творчої діяльності, попит на які залежатиме від багатьох факторів, які існуватимуть на конкретний момент.

Бочарова Н.В. розглядає свободу творчості як право кожного самостійно, без втручання держави або інших осіб створювати твори мистецтва, науки, літератури, винаходи, та відносить це право до групи культурних прав людини [7, с. 69]. З точки зору теорії права та держави право на свободу творчості можна віднести до культурних прав, водночас цивілістична доктрина відносить це право до особистих немайнових прав. Цивільне право традиційно розрізняє майнові та особисті немайнові права, тому інший поділ прав та свобод притаманний іншим галузям права та галузям законодавства.

Право на свободу творчості є абсолютним правом, але з певними обмеженнями. Здійснювати право на свободу творчості може кожен. Водночас не завжди здійснення цього права може призвести або до створення відповідного об'єкту права інтелектуальної власності (про щ йшлося вище, зокрема, у разі відсутності творчого характеру у відповідному творі), або до повноцінного використання створеного об'єкту (наприклад, твір образотворчого мистецтва порушуватиме моральні засади суспільства, оскільки міститиме зображення порнографічного характеру, або зображення, які пропагують заборонені позначення, пов'язані із російським вторгненням тощо). Окремі науковці (Пунда О.О., Колобова Я.Ю.) зауважують, що право на свободу творчості навряд є абсолютним правом зважаючи на багато факторів, а зростання масштабів та сфер реалізації свободи творчості людини загострює проблему моральної та творчої відповідальності за наслідки та результати такої діяльності [8, с. 81]. Позиція є дискусійною з огляду на те, що слід розмежувати абсолютність права на свободу творчості, і наявність окремих труднощів, пов'язаних з використанням творів, створених в результаті здійснення цього права на свободу творчості.

Підопригора О.А. свого часу слушно відзначав, що творчість – це цілеспрямована пошукова діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, яке вирізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю [3, с. 4]. Погоджуємося, що у результаті здійснення права на свободу творчості має місце створення неповторного та оригінального результату, який може належати до різних видів творчості.

За кінцевими результатами творчість розрізняється як технічна, художня, літературна, наукова, виробнича тощо (ст. 54 Конституції України). За своєю цілеспрямованістю творчість можна умовно розподілити на два основних види: духовна і науково-технічна творчість [3, с. 5]. Погоджуємося з позицією Підопригори О.А., що духовність сучасного суспільства зумовлюється передусім саме змістом, спрямованістю, силою емоційного впливу літератури, мистецтва, науки. «Духовна творчість» - не означає «релігійна». Духовність слід розуміти як відповідність певного роду мислення, діяльності, і, головним чином, їх змісту загально визнаним людським цінностям – нормам моралі, поведінки, світогляду, світовідчуття тощо [3, с. 5].

Науково-технічна творчість – це результати діяльності у певній сфері технологій. Насамперед йдеться про винаходи і корисні моделі. Розвиток науково-технічної творчості зумовлює науково-технічний прогрес, який є невід'ємною частиною розвитку сучасного суспільства. Слід відзначити значне реформування законодавства про промислову власність, яке забезпечує здійснення права на науково-технічну творчість.

Зокрема, у 2020 р. було прийнято кілька законодавчих актів, серед яких закони щодо створення національного органу інтелектуальної власності, щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентними зловживаннями, щодо реформи патентного законодавства. У науковій літературі слушно відзначають, що наслідком реформи стало суттєве оновлення правового регулювання патентних правовідносин; вектор оновлення – це стандарти ЄС у сфері інтелектуальної власності, які ще у 2014 році були передбачені в Угоді про Асоціацію України і ЄС [9, с. 68].

Законодавче регулювання права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості у ЦК України є незначним. Так, як вже було сказано вище, базовою є стаття 309 ЦК України. Відповідно до ч. 1 ст. 309 ЦК України фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Як бачимо, законодавець розмежував кілька видів творчості, серед яких є літературна та художня творчість, результати якої охороняються авторським правом, та наукова і технічна творчість. Наукова творчість може охоронятися або самостійно як окремий вид творчості, або у поєднанні з технічною творчістю.

Так, підвидом творчості є наукова творчість, яка створюється науковцями у різних сферах наукової діяльності. Зокрема, Мілова Т.М. дає визначення поняття права людини на свободу наукової творчості, яке науковиця визначає як визнану та гарантовану державою можливість кожного вільно займатися інтелектуальною творчою діяльністю, спрямованою на одержання і використання нових наукових знань, а також самостійно обирати напрями та форми такої діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей [10, с. 7].

Науково-технічна творчість – це творчість, спрямована на створення певного технічного результату, про що вже йшлося вище у цьому дослідженні, і який зазвичай матеріалізується у винаходах, корисних моделях тощо.

У ч. 2 ст. 309 ЦК України вказано, що фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Як відзначають у науковій літературі, свобода творчості дана кожному для того, щоб мати змогу розкрити свої таланти, щоби своєю творчою працею принести користь держав, людям і собі, свобода творчості – багатогранна, і кожен найперше має право на пошук сфери своєї творчості, на її зміну, на одночасну творчу діяльність у кількох сферах [4, с. 39].

Хоча закон також містить норму про те, що цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається, однак на практиці багато творців підлягають критиці через їх результати творчої діяльності. Безумовно, критика і цензура – це різні поняття, але межа критики є дуже тонкою, щоб не перерости в цензуру. Проблема цензури може бути окремим предметом наукового дослідження.

Право на свободу творчості певною мірою є взаємопов'язаним з іншим особистим немайновим правом – правом на свободу. Так, відповідно до ст. 288 ЦК України фізична особа має право на свободу. Це право у науковій літературі трактують як право бути вільним [11, с. 132]. Складовою права на свободу є заборона будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу.

Право на свободу забезпечує природне існування. Натомість право на свободу творчості визначається як право, яке забезпечує соціальне буття. Безумовно, зв'язок між правом на свободу і правом на свободу творчості є, оскільки право на свободу включає в себе право діяти на власний розсуд у будь-якій сфері суспільного життя, в тому числі утриматися від певних дій. Тому людина сама визначає: творити їй чи ні.

Право на свободу творчості виникає в людини в сили її народження і не потребує вчинення окремих дій, пов'язаних із набуттям цього права в порядку та на умовах, визначених законом. Відтак можна аналізувати лише окремі аспекти здійснення права на свободу творчості, та проблеми захисту цього права.

Висновки. Право на свободу творчості є абсолютним правом та належить лише людині. Навіть малолітня особа може здійснювати право на свободу творчості. Це право пов'язано з правом на свободу загалом. Правове регулювання здійснення права на свободу творчості є недосконалим, оскільки ст. 309 ЦК України визначає лише загальні засади здійснення цього права. Право на свободу творчості можна здійснювати у різних сферах: літературна творчість, художня творчість, наукова творчість, технічна або науково-технічна творчість. Результати такої творчості можуть охоронятися як об'єкти права інтелектуальної власності (як твори, як винаходи чи корисні моделі тощо).

Список використаних джерел:

1. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: моногр. К.: Київський університет. 2006. 463 с.
2. Опольська Н.М. Забезпечення права на свободу творчості. Вінниця. 2021. 455 с.
3. Підпригора О.А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності України. К. Юрінком Інтер. 1998. 335 с.
4. Інтелектуальне право України. Підручник. За заг. ред. проф. О.С.Яворської. Тернопіль: Підручники і посібники, 2016 р. 609 с.
5. Кузнецова Н. С., Довгерт А.С. Сучасне цивільне законодавство України: здобутки, проблеми, перспективи. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1 С. 51-67.

6. Опольська, Н. М. Становлення права на свободу творчості у Стародавній Греції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. 18 (1). С. 11-13.
7. Бочарова Н. В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 7. С. 69-72.
8. Пунда О. О., Колобова Я.Ю. Проблеми здійснення права на свободу творчості. Університетські наукові записки. 2011. № 2. С. 81-86.
9. Тарасенко Л.Л. Реформа патентного законодавства (2020): основні новації щодо винаходів (корисних моделей). Вісник Львівського університету. Серія Юридична. 2021. № 73. С. 67-76.
10. Мілова Т.М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: дис. к.ю.н. 2008. 211 с.
11. Ромовська З. Право на свободу творчості. Право України. 2016. № 11. С. 131-143.